

Jadranka Čačić-Kumpes
Institut za migracije i narodnosti
Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb

Primljeno: 14. 04. 92.

ODGOJNO-OBRAZOVNI SUSTAV I ETNIČKI KONFLIKT (PRIMJER BIVŠE JUGOSLAVIJE)*

SAŽETAK

Etnička i kulturna raznolikost (bivšega) jugoslavenskog prostora utjecala je i na potrebu za autonomnošću obrazovanja u pojedinim republikama. No, svojevrsnu fleksibilnost i decentralizaciju odgojno-obrazovnog sustava nadmoćno je natkrililo strogi nadzor ideološkog centra. Integrativna uloga (dogmatske) marksističke ideologije implicirala je nadnacionalnu ideologiju povezanost jugoslavenskih naroda koja nije imala razumijevanja za potpunije iskazivanje nacionalnih raznolikosti i osjećaja. Upletanje državne ideologije u odgojno-obrazovni sustav činilo je taj sustav nemodernim: tromim i nesamoostalnim. Izvana (odozgo) postavljeni ciljevi nisu odgovorili stvarnim zahtjevima višenacionalnog društva. Konfliktna situacija na prostoru (socijalističke) Jugoslavije iznijela je na vidjelo i manjkavosti odgojno-obrazovnog sustava. Ponekad su se ti nedostaci koristili kao sredstvo političke manipulacije i etnomobilizacije (primjer Srba u Hrvatskoj), a dijelom su iz njih izvirali i razlozi nezadovoljstva i poneki uzroci konflikta (primjer Albanaca na Kosovu). Različita (čak i kontradiktorna) argumentacija o ugroženosti nacionalnih (etničkih) specifičnosti u odgoju i obrazovanju upućuje ipak na zajednički izvor nezadovoljstva - kontrolu ideološkog centra nad odgojno-obrazovnim sustavom. Prvo popuštanjem utjecaja ideološkog izvora državne kohezije i na kraju njegovom iscrpljenošću presahnula je i njegova dominacija nad odgojno-obrazovnim sustavom, a dotad latentni konflikti sve su se jasnije iskazivali.

Modernizacijski procesi u društvu povezani su s razvitkom školstva, odnosno odgojno-obrazovnih sustava: pismenost i osnovna obrazovanost stanovništva (priprema i osposobljenost za brže i jednostavnije stjecanje novih znanja) preduvjeti su sve složenije podjele rada, snažnijeg protoka informacija i pokretljivosti stanovništva. Upravo stoga što je postala neizbježni dio puta kojim prolazi svaka generacija, škola kao prenosilac "kulturnog kapitala" pridonosi kulturnoj reprodukciji društva: kodificirana, sistematizirana i homogenizirana školska po-

* Ovaj je rad ponešto preinačen tekst priloga koji je pripremljen u okviru međunarodnog projekta "Ethnic Conflict and Development" (United Nations Research Institute for Social Development, Genève; koordinator projekta: dr. Rodolfo Stavenhagen).

ruka (Bourdieu i Passeron, 1987) sadrži sustav znanja, vještina, navika i vrijednosti što ih tvore odgojno-obrazovni programi žele prenijeti na iduće naraštaje. Svako društvo oblikuje odgojno-obrazovni sustav prema kriterijima koji u njemu vladaju, vjerujući manje-više u moć odgoja i obrazovanja.

* * *

Pretendirajući na to da bude efikasnija i pravednija država od one "stare", socijalistička je Jugoslavija nastojala modernizirati i preobličiti i odgojno-obrazovni sustav. Pri koncipiranju novoga odgojno-obrazovnog sustava neizostavno se morala susresti i s problemom poštivanja nacionalnih raznolikosti. Budući da je svoje vlastito ustrojstvo temeljila na federativnom uređenju jugoslavenska je država time omogućila i svojevrsnu decentralizaciju odgojno-obrazovnog sustava (što se ogledalo u republičkim i regionalnim nadležnostima nad obrazovanjem). No, drugo važno i ujedno najizrazitije obilježje odgojno-obrazovnog sustava bila je stroga kontrola ideološkog centra. Centralizam i jednoznačnost upravo u sferi programiranja školske poruke nadmoćno su se natkrilili nad fleksibilnošću i decentralizacijom odgojno-obrazovnog sustava. Integrativna uloga (dogmatske) marksističke ideologije nametala je nadnacionalnu ideologijsku povezanost jugoslavenskih naroda ne imajući razumijevanja za potpunije iskazivanje nacionalnih raznolikosti i osjećaja.

Proklamirana načela jugoslavenskog odgojno-obrazovnog sustava bila su demokratičnost, jedinstvenost, svjetovnost i nastava na materinskom jeziku (usp. Šimleša, 1971: 62). Pravo na obrazovanje imali su svi (bez obzira na spol, dob, sposobnosti, rasu, nacionalnu, religijsku pripadnost i druge razlike). Škole su bile svjetovne i javne (osnivale su ih "društveno-političke" organizacije) i nije bilo privatnih škola. Jedinstvenost sustava u federativnoj Jugoslaviji očitovala se u njegovoj vertikalnoj i horizontalnoj prohodnosti.¹

* * *

Pravo školovanja na materinskom jeziku bilo je zajamčeno Ustavom SFRJ (1974) svim narodima i narodnostima (nacionalnim manjinama) izražavajući tako njihovu ravnopravnost unutar jugoslavenske federacije (čl. 171). Budući da u Jugoslaviji nije bilo zajedničkog jezika u službenoj upotrebi svi su jezici bili jednakopravni u svim federalnim jedinicama što je istovremeno značilo da su pripadnici svakog naroda i narodnosti imali u svakoj republici, pokrajini, odnosno općini u kojoj su živjeli pravo na školovanje na svom jeziku. No dok su Zakonom

1 I nakon ukidanja saveznih zakonodavnih institucija odgoja i obrazovanja (poslije donošenja Ustava SFRJ 1974), zajedništvo se ostvarivalo nizom "društvenih dogovora" i "samoupravnih sporazuma".

o odgoju i obrazovanju na jezicima narodnosti bila regulirana prava pripadnika narodnosti na obrazovanje, o školovanju pripadnika naroda koji su živjeli izvan područja svoje "matične" republike nije bilo posebnih propisa o njihovu školovanju.

Drugim riječima, pripadnici bilo koje od konstitutivnih jugoslavenskih nacija ukoliko su živjeli izvan svoje "matične" države (republike) imali su *pravo* na školovanje na materinskom jeziku i upoznavanje svoje nacionalne kulture, ali se tim svojim pravom uglavnom *nisu imali priliku* u stvarnosti koristiti.² Takvo što moglo bi se proglasiti nacionalizmom dominantne nacije u pojedinoj republici da to nije bio slučaj u gotovo svim republikama, posebno u onima na području hrvatsko-srpskog dijasistema.³ No to se prije svega može okarakterizirati nekomunikativnošću odgojno-obrazovnog sustava spram potreba društva. Čini se da je u stvaranju jugoslavenskog odgojno-obrazovnog sustava zanemareno jedno od važnijih pravila o dobro postavljenim odgojno-obrazovnim ciljevima: ciljevi treba da proizlaze iz postojećih uvjeta (usp. Dewey, s.a.). Naprotiv, ciljevi su u stvarnosti proistekli iz ideološke interpretacije postojećih uvjeta i potreba državne ideologije. Na ovakav zaključak upućuje već i površan pogled na ideologiziranost i bezličnu univerzalnost cilja i zadataka odgoja.⁴ "Preskakanje" i "zaboravljanje" naroda na svojevrsan način ukazuje na interes vladajuće (nadmacionalne iako po "nacionalnom ključu" odabrane) elite za odgajanje pripadnosti jugoslavenskoj, a ne nacionalnim zajednicama, za potiskivanje posebnih nacionalnih osjećaja i razvijanje svojevrsnog nadnacionalnog identiteta (jugoslaslenstvo kao metanacionalnost).⁵

2 Za ilustraciju može poslužiti slučaj Srba i Slovenaca u Hrvatskoj. Njima su, upravo stoga što nisu pripadali u kategoriju narodnosti postepeno, tokom poslijeratnog razvoja, bile uskraćivane mogućnosti koje inače koriste nacionalne (etničke) manjine za razvoj svoga etničkog identiteta (školovanje na materinskom jeziku, kulturno-umjetnička društva, izdavačka djelatnost, radio i TV-programe). Sličan je bio položaj pripadnika ostalih (konstitutivnih) naroda u drugim republikama, primjerice vojvodanskih Hrvata u Srbiji. Nastojalo se stvoriti uvjerenje da su im samim time što su bili "konstitutivni" narodi osigurana sva nacionalna prava te da im stoga nije potrebna posebna zaštita kakvu su inače uživale nacionalne manjine (narodnosti).

3 U Sloveniji je održavana nastava na "srpskohrvatskom odnosno hrvatskosrpskom" jeziku. No valja imati na umu da je ona bila organizirana za djecu radnika koji su u Sloveniju došli na rad, što je u neku ruku posljedica slovenske "imigracijske politike", a ne odnosa između konstitutivnih nacija. Ovome valja dodati da se u slovenskim školama učio "srpskohrvatski odnosno hrvatskosrpski" jezik u petom razredu osnovne škole. (Vidi Novak-Lukanović, 1986.) I unutar makedonskog školskog sustava postojala su odjeljenja na "srpskohrvatskom" jeziku. Takva reciprociteta na "srpskohrvatskom odnosno hrvatskosrpskom" području nije bilo.

4 Cilj i zadaci odgoja i obrazovanja osim općeprihvaćenih humanističkih vrijednosti (formiranje slobodne, humane, kritičke ličnosti...) sadržavaju i ideološke oznake ("razvijanje... međusobnog poštovanja i internacionalističke solidarnosti radničke klase i radnih ljudi...", "formiranje... samoupravljačke ličnosti, sposobne i odgovorne za izgradnju i obranu našeg socijalističkog samoupravnog društva") (v. *Socijalistički samoupravni preobražaj odgoja i obrazovanja u SR Hrvatskoj 1974-1984*, 1985: 598).

5 Jedan od mogućih pokazatelja rezultata takve odgojne prakse jest i porast nacionalno neopredjeljenih - Jugoslavena. Prema popisu 1971. bilo ih je 273 077, a 1981. njihov broj je narastao na 1 219 045. Ovaj porast može biti posljedica amalgamacije, korištenja jugoslaslenstva kao korisne identifikacije za socijalnu promociju, intimnog opredjeljenja za "jugoslavenski san" ili otpora fragmentaciji Jugoslavije, ali i artefakt odgojno-obrazovnog sustava. Čini se da posljednjem u prilog donekle govori i to da se tako više izjašnjavala omladina nego ostala populacija, te stariji i obrazovaniji u omladinskoj populaciji (usp. Dugandžija, s. a.; Flere, 1988).

Kao sredstvo u ostvarenju te namjere trebalo je, vjerovatno, da posluže i tzv. zajedničke jugoslavenske programske jezgre. Stvaranje "zajedničkih programskih jezgara" i jačanje "jugoslavenskog socijalističkog patriotizma" u okrilju jedinstvenoga odgojno-obrazovnog sustava potaknuto je na Desetom kongresu Saveza Komunističke Jugoslavije, 1974. Mada tu godinu obilježuje donošenje Ustava koji je doveo do decentralizirane federacije, u ovom kontekstu valja podsjetiti da je to ujedno i razdoblje represije nad nacionalnim pokretima i zahtjevima za pluralnošću.⁶ Taj je jugoslavenski projekt izazvao niz reakcija, a najlučja suprotstavljanja bila su u vezi "programskih jezgre" jezičko-umjetničkog područja. U raspravama je posebno isticano nezadovoljstvo zbog aritmetičkog preračunavanja zastupljenosti nacionalnih književnosti. Iskazivana je bojazan od dominacije sadržaja porijeklom iz srpsko-hrvatskog jezičnog područja. Smatralo se da bi to dovelo do stvaranja osjećaja inferiornosti pripadnika brojčano manjih naroda zbog proporcionalno manje zastupljenosti njihovih kultura. (Vidi Ilazi, 1983: 6; Zlobec, 1986: 51-124.) Zabavljenost tom temom kao da je skrenula pažnju s drugih školskih predmeta koji su imali podjednaku važnost u stvaranju i (ne)njegovanju nacionalnog identiteta, npr. nastave povijesti.

Svijest o zajedničkoj prošlosti i iskustvu stvara osjećaj zajedništva koji se dobrim dijelom (na relativno izričit i razgovjetan način) stvara i razvija u nastavi povijesti. Okosnicu programa činilo je razdoblje od početka "jugoslavenske socijalističke revolucije" (1941-45) nadalje. Tako je sputavano stvaranje osjećaja kontinuiteta pojedinih naroda, a (pre)naglašavana zajednička povijest jugoslavenskih nacija te uloga Komunističke partije u stvaranju te povijesti. Nastava pak marksizma (uvedena krajem sedamdesetih godina) proširena je na sva četiri razreda srednje škole (usmjerenog obrazovanja). Premda je bila koncipirana kao nastava društveno-humanističkih predmeta, potisnula je te predmete i proširila mjesto državne ideologije u školskom programu. Dominacijom marksističke ideologije u školstvu uspostavljena je i dominacija važećeg razumijevanja odnosa marksizma prema nacionalnom - primatom klasnoga nad nacionalnim.

Vulgarno i površno shvaćena sekularizacija zakočila je modernizaciju jugoslavenskog školstva (pa i samog društva): religiju (koja je nestala iz škola nakon Drugoga svjetskog rata) zamijenila je svjetovna religija - dogmatski marksizam. Marksizam nije bio samo školski predmet već i državna ideologija i propisani pogled na svijet: nastava bilo kojeg predmeta morala je biti prožeta marksističkom ideologijom. U rezoluciji Desetoga kongresa SKJ piše kako je nužno da mladi i odrasli "usvoje marksizam kao svoj pogled na svijet i da ga stvaralački primjenjuju

6 *Prijedlog zajedničkih jezgri za predškolski odgoj, osnovno obrazovanje i zajedničke osnove odgoja i usmjerenog obrazovanja* ugledno je svijetlo dana početkom osamdesetih, ali nikada nije bio dokraja usuglašen (čak ni nakon višegodišnjih polemika i unatoč "přitiscima" na partijskim kongresima).

u praksi. To obavezuje sve činioce odgoja i obrazovanja da se u odgojno-obrazovnom radu borbeno i kritički odnose prema nenaučnim, antimarksističkim teorijama, idejama i ideologijama koje su tuđe socijalističkom samoupravljanju, kao i prema njihovim nosiocima" (*Socijalistički samoupravni preobražaj odgoja i obrazovanja u SR Hrvatskoj 1974-1984*, 1985: 368). Školskom sustavu nije preostao ni (uobičajeni) privid o nezavisnosti i samostalnosti.

Cijeli je odgojno-obrazovni sustav, dakle, bio protkan ideologijom i voljom politokracije: od zakonodavstva, administrativne strukture, postojećih struktura *feed-backa* (inspektori i inspekcije) do samih nastavnika (opš. u: Čačić-Kumpes, 1992). Kontrola političkog centra nad odgojno-obrazovnim institucijama i programima jedan je od vidova (uz kontrolu medija i zajednički jezik u službenoj upotrebi) "kroz koje se nadnacionalna ideologija i komplementarnost žele nametnuti društvu, stvoriti osjećaj pripadnosti široj zajednici i potisnuti sentimente nacionalne komplementarnosti" (Lerotić, 1985: 169). Pri tome valja napomenuti da iskustva federativnih država govore da "nadmacionalna politička elita uzima redovito najbrojniju ili najsnažniju naciju - kulturno, ekonomski, politički itd. kao bazu za asimilaciju i stvaranje nadnacionalne komplementarnosti" (*isto*: 169-170). Makedonci i (osobito) Slovenci često su naglašavali ugroženost svojih jezika (primjerice u mas-medijima i u vojsci) od dominacije "srpskohrvatskog" jezika. Makedonci su to donekle smatrali prijetnjom vraćanja staroj namjeri za stvaranje srbo-makedonskog jezika i nacije, tendenciji što je vladala između dva rata.

Čini se neobičnim da je odgojno-obrazovni sustav bolje funkcionirao u formiranju kulturnoga i nacionalnog identiteta narodnosti⁷ nego pripadnika konstitutivnih naroda koji su živjeli izvan teritorija "matične" republike. Ipak, treba napomenuti da je obrazovanje narodnosti, iako je bilo regulirano posebnim zakonima i u stvarnosti relativno uspješno provedeno, imalo niz manjkavosti i poteškoća.⁸

* * *

Konfliktna situacija na jugoslavenskom prostoru iznijela je na vidjelo i manjkavosti odgojno-obrazovnog sustava. Ponekad su se ti nedostaci koristili kao

7 Iz tog svakako treba izuzeti neke probleme vezane uz njemačku manjinu, nikad sustavno riješeno pitanje obrazovanja Roma i obrazovanje Albanaca na Kosovu i u Makedoniji.

8 Republičko, regionalno i lokalno reguliranje školovanja narodnosti dopuštalo je utjecaj niza činilaca (poput odnosa pojedine narodnosti i naroda na jugoslavenskom prostoru, odnosa između Jugoslavije i "matičnih" zemalja jugoslavenskih narodnosti, odnosa tih zemalja prema "jugoslavenskim" manjinama u njima, veza narodnosti s "maticom" zemljom i slično) na obrazovanje narodnosti. To je ponekad dovodilo istu narodnost u različitim republikama u različiti položaj (npr. položaj Talijana u Sloveniji i Hrvatskoj) kao što su se i različite narodnosti u različitim regijama iste republike školovale pod drukčijim uvjetima (npr. obrazovanje Madara i Talijana u Sloveniji).

sredstvo političke manipulacije i etnomobilizacije, a dijelom su iz njih izvicali i razlozi nezadovoljstva i poneki uzroci konflikta.

Za ilustraciju može poslužiti izdvajanje dva žarišta konflikata u bivšoj Jugoslaviji.

Očigledan primjer manipulacije nedostacima odgojno-obrazovnog sustava pokazuju optužbe srpskih političara i akademika na račun hrvatske kulturne i obrazovne politike. U dijelu "Memoranduma" SANU (1986) pod nazivom "Položaj Srbije i srpskog naroda" stoji da je "srpski narod u Hrvatskoj izložen rafiniranoj i delotvornoj asimilacionoj politici. Sastavni deo te politike je zabrana svih srpskih udruženja i kulturnih ustanova u Hrvatskoj, koja su imala bogatu tradiciju iz vremena Austro-Ugarske i međuratne Jugoslavije, zatim nametanje službenog jezika koji nosi ime drugog naroda (hrvatskog) oličavajući time nacionalnu neravnopravnost" (*Izvori velikosrpske agresije*, 1991: 290).⁹ To, bitno iskričljivo (o imenu i ravnopravnosti jezika i pisma v. čl. 138 Ustava SRH iz 1974) razlaganje položaja vlastitog naroda i nametanje slike o njegovu nepovoljnom položaju u Hrvatskoj imalo bi smisla da je ijedan drugi narod u bilo kojoj republici bio u drukčijem položaju. Neprimjereno izazivanje samosažaljenja i osjećaja ugroženosti nastavlja se i na slijedećim stranicama "Memoranduma" gdje su srpski akademici nezadovoljni zastupljenošću, na primjer, srpske književnosti u školskim programima "jer je mehanički podređena administrativnom merilu republičko-pokrajinskog reciprociteta, a ne merilu količine ili vrednosti" (*Izvori velikosrpske agresije*, 1991: 294). Začuđujuće, potom se ipak tvrdi da obrazovni sustav mora biti jedinstven jer "zemlja, koja nema jedinstven prosvetni sistem ne može računati na to da će u budućnosti biti jedinstvena" (*Izvori velikosrpske agresije*, 1991: 295). Jedinstvenost različitih teško je pak zamisliva bez reciprociteta, konsenzusa i decentralizacije. Stoga bi se moglo reći da je kritički pogled na odgojno-obrazovni sustav iz etnocentričkog ugla (izražen nekoherentnošću između zahtjeva za jugoslavenskim jedinstvom i žala nad nacionalnom ugroženošću međurepubličkim reciprocitetom) bio usmjeren na to da se selektiranjem činjenica i iznošenjem samo onih koje mogu potaknuti osjećaj ugroženosti Srba izvrši etnomobilizacija.

⁹ Valja reći da su za vrijeme Habsburške Monarhije Srbi koji su živjeli na području Hrvatske imali pravo osnivati "srpske autonomne škole" (v. Franković *et al.*, 1958). Nakon stvaranja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca/Jugoslavije postojalo je još nekoliko vjerskih pravoslavnih škola, a cijeli odgojno-obrazovni sustav potpao je pod snažan utjecaj unifikacije iz beogradskog centra. "Škola je djeci već od najranije dobi utuđivala parolu o jednom 'troimenom' narodu. Pod tim plaštem velikosrpska buržoazija nastojala je i putem škole ostvariti svoja nastojanja oko likvidiranja nacionalnih i ekonomskih težnji pojedinih naroda Jugoslavije, kako bi ih lakše podvrgla pod svoju vlast." (*Isto*: 308.)

Glavni sudionici drugog konflikta jesu "narodnost" - Albanci i, ponovo, Srbi. Položaj albanske narodnosti u odgoju i obrazovanju na Kosovu¹⁰ može se tumačiti posljedicom, ali dijelom i uzrokom etničkog konflikta.

Kao učinak trajanja etničkog konflikta valja evidentirati represivne mjere srpskih vlasti koje su unijele promjene u obrazovanju Albanaca na Kosovu: promjenu nastavnog programa na albanskom jeziku i uvođenje jedinstvenog programa i jedinstvenih udžbenika (s prevođenjem na jezike "narodnosti") za cijelo područje Srbije, smanjenje broja upisnih mjesta u srednje škole za Albance na Kosovu (v. Ismajli, 1989; Hasanaj, 1991). Ovo ograničavanje prava moglo bi se označiti represijom većine nad poletom za afirmacijom manjinskog nacionalnog identiteta. Povijest ovakve vrste pritiska toliko je stara da se u obrazovanju Albanaca može tražiti i dio uzroka etničkog sukoba vezanog uz nezadovoljstvo položajem u Srbiji. Još godine 1918. sve su albanske škole bile zatvorene. Najprije se školovati moglo samo na srpskom jeziku, no kada se to nije pokazalo dovoljno djelotvornom asimilacijskom metodom pribjegli su ograničavanju obuke samo na vjersku koju su provodili muslimanski imami i katolički svećenici. Mislilo se tako "držati Albance zaostalim i nezalicama" (Banac, 1988: 280).¹¹

Osobito tešku fazu (i u obrazovnom pogledu) u socijalističkoj Jugoslaviji Albanci su proživjeli između 1948. i 1966 (mnoge škole su bile zatvarane zbog "nedostatka kadrova", zabranjivan je rad kulturnih institucija). Nakon godine 1966. dolazi do procvata obrazovne i kulturne djelatnosti na Kosovu, a nakon nemira 1981. ponovo nastupa razdoblje pritisaka na albansku "narodnost". (Hasanaj, 1991.)¹² Aktualno stanje u obrazovanju Albanaca na Kosovu čini obrazovanje istovremeno i uzrokom i posljedicom etničkog konflikta.

* * *

Mobilizacijska snaga etniciteta pojavom političke pluralnosti krijepila se i nedostacima dotadašnjeg odgojno-obrazovnog sustava. Na prostoru bivše Jugoslavije javili su se (osnažili ili pak oživjeli) mnogi prigovori o gubitku nacionalnog i kulturnog identiteta. Različita (čak i kontradiktorna) argumentacija o ugroženosti nacionalnih (etničkih) specifičnosti u odgoju i obrazovanju upućuje na ipak

10 Iako je ovdje riječ o odgoju i obrazovanju Albanaca na Kosovu, valja ipak napomenuti da i u makedonskim školama Albanci imaju poteškoća. U vrijeme represije na Kosovu ukinuta je i nastava na albanskom jeziku u Makedoniji. Umjesto nje uvedena su tzv. mješovita odjeljenja na makedonskom jeziku.

11 Djelotvornost takve politike vidi se i iz rezultata popisa stanovništva: 1948. nepismeno je bilo 76,8% Albanaca starijih od 15 godina.

12 Unatoč poboljšanju situacije u šezdesetim i sedamdesetim godinama učinci nepovoljne obrazovne politike na Kosovu vide se i u još uvijek velikom broju nepismenih osoba. Prema popisu iz 1981. na Kosovu je bilo 17,6% nepismenih osoba (jugoslavenski prosjek je bio 9,5%, dok je u Sloveniji, primjerice, nepismeno bilo 0,8% stanovnika starijih od deset godina). Među Albancima (u Jugoslaviji) starijim od 15 godina bilo je 1981. 22,4% nepismenih. (Usp. Petrović i Blagojević, 1986.)

zajednički izvor nezadovoljstva - kontrolu ideološkog centra nad odgojno-obrazovnim sustavom. Upletanje državne ideologije u odgojno-obrazovni sustav činilo je taj sustav nemodernim: tromim i nesamostalnim. Izvana (odozgo) postavljeni ciljevi nisu odgovorili stvarnim zahtjevima višenacionalnog društva. Etnička i kulturna raznolikost jugoslavenskog prostora utjecala je i na potrebu za autonomnošću obrazovanja u pojedinim republikama. Odabrani put stvaranja zajedništva svih tih raznolikosti bilo je stvaranje konsenzusa među etnijama. No u stvarnosti se nedosljednost poštivanja principa konsenzusa isprepletala s nejednakom raspodjelom moći: one blizu centru moći sputavao je konsenzus, pristalice konsenzusa ugrožavala je neupitnost odluka ideološkog centra, tj. centra moći. Prvo puštanjem utjecaja i na kraju iscrpljenošću ideološkog izvora državne kohezije presahnula je i njegova dominacija nad odgojno-obrazovnim sustavom, a nezadovoljstvo i latentni konflikt jasnije su izišli na vidjelo.

Raspadom jugoslavenske federacije promijenilo se i državno i političko uređenje pa je stoga neminovna i promjena odgojno-obrazovnih sustava. Valjalo bi pritom svakako imati na umu sliku interkulturnog obrazovanja, kojeg su se neki elementi mogli nazrijeti u starom sustavu (osobito onom dijelu koji se dosad odnosio na narodnosti) i onoga koji se kao nova tvorevina pomalja u Evropi. Trebalo bi izvući pouku iz nedostataka starog odgojno-obrazovnog sustava i nove koncepcije prilagoditi potrebama novih višekulturnih društava koja nastaju na prostoru nekadašnje Jugoslavije.

LITERATURA

- ALBA, Richard D. (1990). *Ethnic Identity*. New Haven i London: Yale University Press.
- BANAC, Ivo (1988). *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji*. Zagreb: Globus.
- BOURDIEU, Pierre i Jean-Claude PASSERON (1987). *La reproduction*. Paris: Éd. de Minuit.
- CHERKAoui, Mohamed (1989). *Sociologie de l'éducation*. Paris: PUF.
- ČAČIĆ-KUMPES, Jadranka (1991). "Obrazovanje i etničke manjine", *Migracijske teme*, Zagreb, 7(3-4): 305-318.
- ČAČIĆ-KUMPES, Jadranka (1992). "Le fait national en Yougoslavie vu à travers le système éducationnel", u: Michel Roux (ur.). Nations, Etat et territoire en Europe de l'Est et en URSS. Paris: L'Harmattan.
- DEWEY, John (s.a.). Vaspitanje i demokratija. Cetinje: Obod.
- DUGANDŽIJA, Nikola (s.a.). *Jugoslavenstvo*. Beograd: Mladost.
- FLERE, Sergej (1988). "Nacionalna identifikacija i preferirana nacionalna identifikacija kod mladih - pitanje jugoslovenstva", *Migracijske teme*, Zagreb, 4(4): 439-453.
- HASANAJ, Adem (1991). "Položaj i specifičnosti istorije, kulture, obrazovanja, jezika i pisma albanske narodnosti u Jugoslaviji", u: *Otvoreni problemi narodnosti u Jugoslaviji*. Novi Sad: Časopis "Pravo", str. 229-237.
- ILAZI, Isa (1983). "SAP Kosovo. Konkretne primjedbe i prijedlozi", *Školske novine*, Zagreb, br. 20 (1162), 10. 5. (1983).
- ISMAJLI, Rexep (1989). "Albanski jezik u Jugoslaviji", u: *Kosovo - Srbija - Jugoslavija* Ljubljana: Univerzitetna konferenca ZSMS, str. 81-100.

- Izvori velikosrpske agresije* (1991). Zagreb: A. Cesarec i Školska knjiga.
- KATUNARIĆ, Vjeran (1989). "Marksizam i sociologija: državna ideologija i sekularizacija", *Sociologija*, Beograd, 31(2-3): 359-370.
- LEROTIĆ, Zvonko (1985). *Načela federalizma višenacionalne države*. Zagreb: Globus.
- NOVAK-LUKANOVIĆ, Sonja (1986). "Jeziki in izobraževalni sistemi v SR Sloveniji", *Razprave in gradivo*, Ljubljana, br. 19, str. 87-96.
- PETROVIĆ, Ruža i Marina BLAGOJEVIĆ (1986). "The Educational Structure of Ethnic Groups in Yugoslavia", u: *Vzgoja in izobraževanje v večkulturnih družbah/Education in Multicultural Societies*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja (*Razprave in gradivo/Treatises and documents*, br. 18), str. 90-101.
- Socijalistički samoupravni preobražaj odgoja i obrazovanja u SR Hrvatskoj 1974-1984* (1985). Zagreb: Školske novine.
- ŠIMLEŠA, Pero (ur.) (1971). *Pedagogija*. Zagreb: PKZ.
- Ustav SFRJ - Ustav SRH* (1974) (s.a.). Zagreb: Pregled.
- Vzgoja in izobraževanje v večkulturnih družbah/Education in Multicultural Societies* (1986). Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja (*Razprave in gradivo/Treatises and documents*, br. 18).
- ZLOBEC, Ciril (1986). *Slovenska samobitnost in pisatelj*. Trst: Založništvo tržaškega tiska.

THE EDUCATIONAL SYSTEM AND ETHNIC CONFLICT (THE CASE OF FORMER YUGOSLAVIA)

SUMMARY

Ethnic and cultural diversity on the territory of (former) Yugoslavia influences, among other things, the need for autonomous education in the individual republics. Nevertheless, a certain flexibility and decentralisation of the educational system was powerfully overshadowed by a strict ideological centre. The integrative role of (dogmatic) marxist ideology implied a supranational ideological inter-connection between the Yugoslav peoples which had no understanding for a more complete expression of national diversity and feelings. The interference of state ideology in the educational system made that system un-modern: sluggish and not independent. Goals posed from the outside (from above) were not in accord with the real needs of a multinational society. The conflictive situation on the territory of (socialist) Yugoslavia also brought to the forefront the shortcomings of the educational system. Sometimes these shortcomings were used as a means for political manipulation and ethnomobilisation (e.g. among the Serbs in Croatia), and partially they were also the cause of discontent and some conflicts (the example of the Albanians on Kosovo). Different (even contradictory) arguments on the threatened state of national (ethnic) specificities in education implied however a common origin of the discontent - the control of the ideological centre over the educational system. With the first waning of the influence of the ideological basis of state coherence, and finally by its exhaustion, its dominance over the educational system likewise dried up, and formerly latent conflicts began to show themselves ever more